

FÁBIÁN ERNŐ

Emlékezés Nyíró Józsefre

Az elhagyott Árpád-kori templomban két magyar áll a történelmi időknek reájuk szakadt megpróbáltatásaiban, a kálvinista pap és egyetlen híve, a vén Marci bá, aki egy személyben az egész eklézsia, kántor, kurátor, egyházi és gyülekezet. A paphoz a más hitűek küldték, azzal a fenyegetéssel, hogy ha nem adják fel a templomot, „kipusztítanak innen”. A vén Marci mégsem ijedezik, mert a telhetetlen fenyegetők úgysem merik agyonütni a tiszteletes urat, mert „időnapelőtt ébredt ember”, aki — a néphit szerint — születése előtt az anyja méhében sikoltott. A pap egykori előde írásaiból olvas, és megesküszik, hogy a templomot el nem hagyja, s ha „meghóttam, akár kertet támasszanak a testemmel!”. Kemény, férfias fogadalomtétel. Az „időnapelőtt ébredt ember” lankadatlan erővel öröködi a bunkók árnyékában.

E tragikus léthelyzet különösebb történések nélküli írói rajzát akár a kisebbségbe szorított, magukra maradtak jelképének is tekinthetjük. Még a templomtól, lelkiüktől (identitásuk lényegétől) is meg akarják fosztani, semmi sem marad, csak a hit és az ősök példaadása, a fenyegető fejszék árnyékában. Ha megrendülsz, nem az erkölcs parancsát követed, menthetetlenül elpusztulsz. A kisebbségi embernek mindig „időnapelőtt ébredt embernek” kell lennie. Ezzel a most százegy éve született Nyíró József tollforgató munkásságának lényegét is érintettük.

Valójában az identitás írói rajza a lényeges Nyíró József két világháború közötti alkotásaiban, és nem azok a felületes, megalapozatlan, olykor idétlen ítélezések, amelyeket az irodalomtörténet-írás és a kritika összehordott. Mint ahogyan lenni szokott, nem az alkotást, a művet elemezték, hanem az ún. jobbra tolódást vették alapkritériumnak. Mintha Ezra Pound vagy akár — a szomszédoknál maradván — Octavian Goga, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga jelentőségét el tudnák homályosítani politikai állásfoglalásaik vagy filozófiai irracionálisuk tévedései. Az ítések azonban nem elégedtek meg az elpolitizálással, csakhamar rábukkantak az esztétikai gyengékre, fogyatékosokra is. A hatkötetes magyar irodalomtörténetben, amelyről nem tudni, hogy nem lett volna-e jobb, ha soha el nem készül — s ezt nem csak Nyíróért mondom —, azt olvasni, hogy Nyíró csak az Isten ígéjében tudta úgyahogy hitelesen összefogni az életlátomást, valóságismeretet és nyelvi jellemzést. A többi művében — elbeszéléseiben és regényeiben — nagyobb a hanyatlás, mint az előrejutás, mert önmagának melodramatikus és giccsbe fuladó ismétlése nem írói kiteljesedés. Az áleredetiség csapdájába esett, „havasi

mitoszt” teremtett és a „góbéság álnépies cifrázatait hímezgette”, hangja minduntalan hamisat fogott, ezért nem maradhat el a dilettánsná váló lefokozás sem. Tekintsünk el az olyan kifejezések értelmetlenségétől, mint az *áleredetiség*, vagy az olyan bukfencektől, mint a „havasok mitológiáját adja elő”, és a „rémromantika” fogalmának tendenciózus használatától. Ezen katedrateljesítmények cáfolatára nem érdemes időt és energiát feccsérelni. Hogy milyen kellett volna legyen az ildomos realista mű mitológiák, hímezgetett cifrázatok és rémromantika nélkül, az örök és biztosan eligazító dialektikus Tan felkent képviselői szerint, az érdeklődő megtudhatja a *Vakvágányon* értékeléseiből. Nem érdektelen erre emlékezni. Kacsó Sándor regényében tudniillik az a felismerés öltött testet, hogy a burzsoázia és az arisztokrácia magára hagyja a parasztságot, s a „kisebbségi egység” jelszava a nemzetiségen belüli kizsákmányolás leleplezésére szolgál. De még Kacsó sem értette meg — minden bizonnyal azért, mert nem volt eléggé kominterneszen dialektikus — a munkás-paraszt szövetség szükségességét, mert ebben megakadályozta a Szabó Dezső-s ihletésű „narodnyik felfogás”. E főbenjáró bűnért nem találhatta meg a „nyílt vágányt”. Mellékesen: a hat kötetben nem csak Nyíró elhanyagolt és mellőzött; Bánffy Miklós sem idézől, műveinek elemzésénél fontosabb e rövidre fogott tizenkét és fél sorban azt emlegetni, hogy külügyminiszter is volt, és megkísérelte a „Ferenc József-kori arisztokrácia életvitelének ábrázolását”. Ezek után — ezen akadémiai teljesítmény után — nem csodálkozhatunk, hogy az egyik magyar regényről írt összefoglalóban csak arról értesülhet az érdeklődő, hogy Nyíró írásaiban az „ember és a táj kölcsönösen őrzik egymást” és ez természetesen „Erdélyt idézi”. (Mezei József: *A magyar regény*.) Mi mást idézhetne? Az orosz sztyeppéket vagy Hongkongot?

Az erdélyi irodalom és Nyíró immanens értékeinek kiforgatása már a kortársak kritikai ítélezéseiben is jelentkezett. A katedra-irodalomtörténetírás ezen a csapáson haladt. Gaál Gábor is ezt kifogásolta — *A transzilvániai irodalom változásai* (1937) —, hogy az írók alkotásaiból hiányzik saját nemzetiségük helytálló ismerete, vagy ha igen, csak „törmelékeiben ismerik (Szigeti Ernő: *Fel a bakra*) vagy egy-egy alliterizált vonásában (Karácsony Benő: *Napos oldal*). Sohasem széles egészében, minden összefüggésében. A napok, a mi mindennapjaink legfeljebb csak elvontan, elköltőiesítve, elfabulázva ködlenek fel egy-egy lírai futamban, egy-egy rövid és elmitologizált rajzban (Nyíró, Tamási), különben a történelemre vetette magát”. Ábel is csak egy szimbólum, s nem „ami mögötte és körülötte van”. Ezért paradox az erdélyi irodalom önmagán belüli léte, s társadalmi karaktere nulla. Nincs miért tovább folytatni a merev, egyoldalú és elfogult osztályvonalas értékelést. A pusztá tény, hogy a nemzeti identitás belső esztétikai rajzának nincs jelentősége, önmagáért beszél.

Még egy olyan megalapozott tudományos monográfiában is, amelyen Borbándi Gyuláé (*A magyar népi mozgalom*, 1983), az egyoldalúsító szociológiai szempontok érvényesítésével lehet találkozni. Az olyan írók, akik mint Gárdonyi, Tömörkény, Móra, Nyíró József, a parasztkról írtak, bőven merítették a népi hagyományokból, műveikben folklorisztikus elemeket is szöttek, kritikát is mondhattak, de a parasztábrázolásukat nem kötötték össze a „társadalmi átalakulás követelményei”-vel.

Erre Nyíró soha nem gondolt, az identitás milyenségét, s ezen keresztül

az önismeretet és a megmaradás lehetőségét ennél sokkal fontosabbnak és jelentősebbnek tekintette. Nem cáfolható viszont Borbándi Gyulának azon megállapítása, hogy a két világháború közötti Erdélyben a romantikára és idillre hajló Nyírő Józseffel szemben Tamási Áron képviselte a meseelemekkel átszótt, de következetes realista regényírói igényt, politikai elkötelezettséggel is dokumentálva, hogy az irodalom a népiességnél többre törekszik.

Ma is eligazító, tárgyilagos kritikát Nyírő Józsefről a kortársak írtak. *Németh László* és *Tamási Áron*, akiknek esztétikai értékelését nem befolyásolták szubjektív elfogultságok és külső ideológiai vagy politikai fontolgatások.

Németh László az erdélyi irodalomról készített tanulmányában — *Az erdélyi irodalom* (1926) — helyénvalóan állapította meg, hogy Erdélyben a „politikai erők kívánják a külön beszédet”. E „külön beszédet” természetesen nem lehetett elválasztani az identitás tudatosításától. Az akkori romániai sajtóban mindennap dörgedelmes cikkek, támadások jelentek meg a sztrájkolók, kisebbségek és kommunisták ellen. A kisebbségeket gyakran a kommunistákkal azonosították, a megegyezés helyett egyértelműen hazaárulónak titulálták őket. A nyílt fasiszta lapok (Buna Vestire, Porunca Vremii) pogromokról cikkeztek. Ilyen viszonyok között az erdélyi irodalomról elkerülhetetlenül megfogalmazódtak a kérdések: „megtalálja-e múltját? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke, s hogyan része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?” E kérdések megválaszolása elől nem lehetett kitérni. Németh László elismeréssel méltatta Nyírő önéletrajzi regényét (*Isten igájában*). A kitanultság éveiben öröm olyan íróat olvasni — írta —, aki nem mint etnográfus, hanem mint „ember hajol vissza a maga fájdalmas, sors-vert közösségére”. Dicsérte Nyírő elbeszéléseinek balladai hangulatát, nyelvének darabos, nemesen magyar, komor eredetiségét, melyben a „képzelet cirádái belevesznek anyagába, mint kormos fába a hajdani színes faragás”. De azt is észrevette, hogy egy vonalon túl e szépséget nem szabad kényszeríteni, mert elveszti méltóságát, a bájosból érdekes lesz, s hatalmasból dagályos, az ünnepélyesből nagyképű. A *Kopjafák* elbeszéléseiben a székely balsorsot némelykor megfertőzi a képzelet „irodalmi szuperlatívusza”. Az *Isten igájában* c. művében is érezni a giccs rémes veszedelmét, egy hamis hangsúly s az íróilag oly kitűnően megformált részlet is „elpukkan”, mint a gyilkos kislányának temetése vagy a tolvaj gyónása.

Tamási Áron nem tagadta, hogy Nyírő József bátorította. „Elofvasta a novelláimat, és a lelkemre beszélt, hogy folytassam abbeli tevékenységemet. Nagyszerűen tud ő is az ember lelkére beszélni. Írásra tudná venni még az ördögöt is, ha vallásos természete vissza nem tartaná ettől.” („*Háromfejű sárkány*”) Másutt — amikor éppen Nyírőt bírálta — Tamási még pontosabban fogalmazott. Azért személyes ügye mindenik Nyírő-írás, mert első novelláival ő ébresztette fel Tamásiban a „székely művészi öntudatot”. Tamási is bírálta Nyírőt. Ha egy idegenből jöttek a kezébe adnák a *Jézusfaragó* embert és megmutatnák a *Júlia szép leányt*, azt hinné, hogy „veszedelmes félrevezetők országába került.” S ezt a hitetlenkedést nem a műfaj különbözősége okozza, hanem a „művészi látás”. A *Júlia szép leány* egy közönséges népszínműnek a vázára van ráhúzva, és olyan sikeresen, hogy amikor a függöny felmegy, a székely legény megjelenik tarisznyával az oldalán, hogy elbújdosék, akkor vége „minden zendülő tanosznak”. E kritika nem tekinthető

szembefordulásnak, ahogy azt Kacsó Sándor önéletrírásában (*Fogy a virág, gyűl az iszap*) nevezi, hanem olyan őszinte figyelmeztetésnek és tárgyilagos értékítéletnek, mely nélkül nincs irodalmi barátság a közös sors terhe alatt.

Nyíró és Tamási írásművészete és gondolkodása elképzelhetetlen Ady Endre és Szabó Dezső ideológiai forradalma nélkül. Különösen Szabó Dezső hatására fordultak a népi-nemzeti jelleg művészi megjelenítése felé. Szabó Dezső alapképletét: a magyar paraszt = magyarság — melynek egyik fele sem több a másikinál — mint teljes azonosságot egyértelműen elfogadták. Mint ismert, Szabó Dezső szerint — *A magyar paraszt* (1923) — a történelmi megpróbáltatások idején a magyar paraszt mint űzött vadkan a bozótban, úgy bújt meg az ősi psziché ösztönei közé, mért megbízható tanácsot, védelmet, továbbvivő erőt csak ott talált. Ezért annyira hasonlatos a paraszt a székely vidékeken, Szilágyságban, a bükkalji falvakban, Somogy vidékén és a magyar etnikum lakta más tájakon. Erdélyben az analóg történelmi helyzet is a parasztság felé fordulást kívánta. A kisebbségi helyzetbe szorított erdélyi magyarság identitásának tudatosítása csak a népi, paraszti irányban lehetett eredményes. Nyíró Bőjthe János kerek mondatát („a parasztságba építem be magamat, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztságban van a magyarság egyetlen menedéke, az egyetlen jövő”) nem tekintette üres szóbeszédnek, hanem a megmaradás egyetlen társadalmi biztosítékának. Most utólag lehet azon vitatkozni, hogy egyetlen társadalmi osztályra helyes volt-e ideológiai vagy művészi programot alapozni. Akkor a kisebbségi magyarság törzsét, nyelvében és kultúrájában legeredetibb részét a parasztság alkotta. Művészi-
leg az *identitás modelljét* benne lehetett a teljesség igényének alapjegyeiben megformálni. E feladatot végezte Nyíró és még kifejezőbben, a félresiklások korrekciójával Tamási Áron. Ezzel nem akarjuk tagadni az identitásmodellek sokféleségét, a művészi megjelenítés változatosságát kétségbe vonni, mert leginkább a kizárólagosság feltétlen akarása vezet a tévutak valamelyikébe. Amit az osztályvonal tanának következetes érvényesítése is bizonyít az irodalomtörténet-írásban.

Nyíró önéletrajzi regényében a fiatal papnak meg kellett tanulnia a szegények, az egyszerű, bűnös, megvert székelyek teológiáját is, az ő evilági életükért, melynek ez „egyik orcája angyal, a másik orcája ördög”, tenni kellett, mert hitelesen csak így szolgálhatta népét. A magára hagyott nép, mint *Az elsodort faluban*, teljesen kiszolgáltatva tengődik, néha felvillan bennük a keserűség az elpörölt kis vagyonok pusztulása miatt, ilyenkor keserű emberekkel telnek meg a kocsmák, kiömlött embervér, tűzbe borult erdők, mezők, házak jelzik a pusztulást. A férfiak elszegődtek erdei munkásnak, a viruló lányok dalolva mentek Brassóba, Bukarestbe, és megejtve, sírva jöttek haza, akiket nem söpört el végleg az élet szennyes hulláma. Senki sem segített rajtuk, a főispán medvét hajtattott velük, a csendőr megportyázta, a fiánác monopolizálta, a képviselő elpolitizálta sorsukat, a haza besorozta, a pap eltemette őket, csak a „kölykük és kutyájuk vonított utánuk, ha felfordultak”. Amikor a nép mellé álló fiatal pap elmondja a főispánnak, hogy a székely családokat a peresített váltók tömegesen juttatják koldusbotra, ami egyenlő egy másik siculicidiummal, egyáltalán nem befolyásolja az arisztokrata nagyúr szigorát. Vádolja a papokat, mert nem világosítják fel a tudatlan népet, hogy ne rohanjanak a saját vesztükbe. A püspök nem segít, pedig ő képviseli az egyházat, az etikai világrendbe vetett hitük függ választától.

A kisebbségi sorsban csak fokozódott nyomorúságuk és kiszolgáltatottságuk. Botozások, nyelvvizsgák, politikai pörök jelezték a gazdagodni akaró urak gátlástalan uralmát.

Nyíró novelláiban és regényeiben a furfangos, fordulatos észjárású, nyomorúságában is életvidám, sorsát elfogadó, de helyzetével kiegyezni nem tudó székely nem azonos a magyar irodalomból ismert ridegparaszttal (Móricz Zsigmond, Veres Péter). Gondoljunk Joó Györgyre (*A boldog ember*), aki a legnagyobb bajai között is boldogan tudott élni ugyan, de ha tehetette, az urakat elkerülte, s ha szólni kellett előttük, a kalapját levette és hallgatott. A jegyző úr kegyeit is csak úgy tudta megszerezni, hogy kéretlenül megkapálja a kis virágoskertet. Joó György élete „mintaszerű emberi élet”, a szegény magyar földműves „együgyű élete”. Nyíró székelyeit más anyagból gyúrták. Viselkedésükben és magatartásukban az együgyűségnek és a feltétlen kiegyezésnek, s az urak megalázkodó kiszolgáltatásának még a nyomát sem találjuk. Társadalmi kötöttségeikben és anyagi nyomorúságukban is öntudatos emberek, felemelt fővel viselik terheiket. A körülmények nem tudnak úrrá lenni lelkeik fölött. Elbukásukban is méltóságteljesek. Az ő boldogságuk nem az együgyűek boldogsága, ha a sorsukkal küszködő székelyeknél egyáltalán boldogságról szót ejthetünk. Az idegenek uralma sem tudja megtörni. Igaz, Nyíró novelláiban és regényeiben nem találunk átfogó, reális társadalmi rajzot. Írásaiban a székely jelleg (identitás) dominál, a sajátos székely észjárás, életmód, fordulatos, képekben gazdag nyelv, szokásoktól, hagyományoktól vezérelt, belsőleg vezérelt élet. Ezeknek az érzéseknek az írói rajzában bontotta ki Nyíró mondanivalójának lényegét, a természet rendjével és önmagával viszonylagos összhangban, de mégis állandó küzdelemben élő ember arcát önmagáért és másokért. A novella- és regényalakok a lét titkának közelemben élnek, akárcsak Tamási Áron alkotásaiban, nem a társadalmat akarják kiforgatni megszokott rendjéből, hanem létük és sorsuk rejtélyeit akarják megérteni, hogy azon, ha lehet, változtatni tudjanak, anélkül, hogy identitásukat kockáztatnák. Nyelvükkel és hagyományos kultúrájukkal való azonoságuk olyan természetes, mint a napkelte vagy a csillagok járása az égen. Ezért identitásuk méltatása erkölcsi követelmény, nem képezheti alku vagy fontolgatás tárgyát.

E novellákban és regényekben a lélek természetétől fogva keresztény — „anima naturaliter christiana”. A Pascal-szituáció, hogy tudom, keresztény kellene lennem, de csak tudom, fel sem merül. Nyíró székelyeinek a vallás nem dogmatika, nem tantételek gyűjteménye, előírások, parancsok szerinti élet, hanem az ember belső természetéből sarjad, a humanizált lét lényegének megértése.

A *Most már jöhetsz Jézuska* című novellában a gyilkos, aki feleségét féltékenységből megölte, a börtönből megszökik, hogy karácsony este a fiának jászolykát csináljon, s együtt énekelgessenek a karácsonyfa mellett, hiszen senkije sincs, aki gondoskodnék róla. A kalyibában meghal, az üldözői ejtette seb elpusztítja, fiát nem láthatja, haláltusájában annak az asszonynak a nevét kiáltja, akit megölt. Ülkei Ádám, aki befogadta és elrejtette, felveszi a jegyzőtől a fejdíjat, hogy legalább az árvának legyen karácsonya „ebben a cudar világban”. Mikor megvásárolta az apa végakarata szerint a csizmácskát, kicsi harisnyát, kurticskát, büszkén felszólott az égbe: „Most már jöhetsz Jézuska!”

A *Kopjafák* egyik novellájában az erdei ember nem érzi magát bűnösnek, amikor holt feleségének maga adja fel az utolsó kenetet: „Krisztus teste után nyúlt és nagy szeretettel tette a halott nyelvére. Előtte maga elé mélyedve elmondotta a felesége bűneit”. E székelyek vallásossága természetük mélyéből és a magas kultúrák előtti rétegekből fakad. A háborút járt Véralátó legénnyel is természetes embersége és büntudata láttatja kaszáláskor, hogy „tele van vérrrel a rét”.

Az eltévelyedetett, mint a görög tragédiában, a végzet bünteti. A „halállal tréfálkozó” Ika Bálintot, akinek annyira jól ment a dolga, hogy még a halállal is tréfált, utoléri végzete. Mindenki tudja, hogy „valami lesz”, az apró jelekből is erre lehet következtetni, a legnagyobb fia szerencsétlenül jár, az asszony is elhagyja, a házát elárverezik, árván, elhagyottan, egyedül marad a világban. Ika Bálint a „halállal tréfálkozó népnek” utolsó fia volt, akinek se istene, se hazája. Kétségbeesésében még egy végső, nagy gondolata támadt, összerakta szekerét, amellyel a faluba jött, s a fia sírjáról felrakta a földet, bevitte a városba és bekiáltotta a piac zajába: „Földet vegyenek, emberek! Jó erdélyi földet!”. Az emberek kacagva tovább mentek és senki sem gondolta, hogy egy nép utolsó nagy „haláltréfálkozása válik valóra a szerencsétlen örült rettenetes cselekedete által”.

Nyíró a régi székely, nem keresztény néphitet és hagyományokat is felhasználta sajátos ember- és világszemléletének írói ábrázolásában. Ez leginkább olyan novellákban fejeződik ki, mint a *Naptűzgyűjtás*. A napforduló idején a havasokban élő régi székelyek egyszer sem mulasztották el a naptűzgyűjtést, mert az ember lelki üdvösségét nem kockáztathatja. Ha ezt a rituális, pogány szertartást nem végeznék el, nem csak az ember, hanem az erdők, mezők, füvek, fák is elvesztenék „foganatjukat”. A fű olyan keserű lesz, hogy semmiféle állat nem eszi meg. A víz elveszti ízét, mintha „halott ivott volna belőle”. A naptűz fényével megvilágítja az ég, föld és élet nagy, nehéz titkait.

Egy másik novellában a naptűzgyűjtő vén Űdő Márton máglyán áldozza fel önmagát, régi pogány szokás szerint, ahogy Árpád előtt tették eleink. Amikor fia odaért, aki a havason apja helyébe került, az izzó ravatalon szén né égve találja a vén pásztort. Az esztenáról jöttek, akik sejtik a lét titkait, csak annyit mondanak, hogy az „egyik kinyér megöli a másik kinyeret; egyik élet megöli a másik életet”, a természet örök és megváltoztathatatlan rendje szerint. E világ- és életszemléletben a sorsba való belenyugvás, annak rituális elfogadása egyben az élet folyamatosságának is biztosítéka. A lét természetén nem lehet változtatni. Ez nem fatalista belenyugvás, hanem tudatos sorsvállalás.

Különösen a *Havasok könyvében* Nyíró a természet lényeit megszemélyesíti. Az állatok is élnek, szenvednek, cselekednek, mint az emberek. A sajátos élettörténetekben mintha az embervilág éledne mássá, ugyanazzal a *létjelentéssel*. A vadászni tanuló fiatal farkaskölyök az őzikével tegnap még együtt játszott, de az élet rendje szerint, másnap az őzölló azt sem tudja mondani: „Jaj istenem”, az éles fogak belemélyülnek a torkába, s a bundáján végigcsorog meleg, piros vére. A haldokló vén farkas elindul utolsó útjára, hogy elrejtőzzék, panaszos üvöltését hallani az erdők felett, mindenki érti az egyetemessé magasodó jelzést; hogy a halál beteljesedik mindenben, a félvad erdei ember is leveszi báránybőr sapkáját.

A természet rendjébe nem lehet — mert bűnt követ el, aki ezt teszi — beavatkozni, tiltják az egyetemes lét törvényei. Rab Péter (*Farkasok*) agyon-tapossa a farkaskölyköket. Az anyafarkas összeszedi a halott kicsinyeit, akiket az erőszak eltiport, és hatalmasan kornyikálni kezd. A véd Üdó Márton — az egyik legjellegzetesebb Nyírő-típus —, aki ismeri az egyetemes lét íratlan törvényeit, egyértelműen ítélkezik az eltipró felett, „gyilkos vagy Péter”, mert: a farkaskölykök ártatlanok voltak, megölésükkel bűnt követett el. A gyilkos és a farkasok között csak az Isten ítélkezhet, meg kell küzdeniük, valamelyiknek meg kell halnia. S megküzdenek. A farkas és az ember mint két megbékélt édestestvér, holtan, úgy feküdtek egymás mellett.

Az állatvilág megszemélyesítésével a kortárs világirodalomban is találkozunk. Csingiz Ajtmatov *Vesztőhely* c. regényében a két farkas, Akbara és Tascasajnar jelképes, emberivé emelt tragédiáját és bosszúját az emberi gonoszságnak a természet megszokott rendjébe való avatatlan és erőszakos beavatkozása okozza. A regénybe szőtt jelképes állattörténet felerősíti, árnyaltabbá és kifejezőbbé teszi a regényvilág egzisztenciális mondanivalóját. Az ember viszonya önmagához és a társadalomhoz csak úgy lehet elfogadható és természetes, ha a természet rendjét agresszív cselekedeteivel nem fordítja maga ellen. Hivatkozhatnánk Csingiz Ajtmatov másik regényére, *A versenyelő halálára* is. A szép erős és híres poroszka lóból, Gülszariból az emberi kegyetlenség kiöli a természetes tulajdonságokat, hogy ne ismerjen mást, csak a nyeret és az utat. Azután a futásban élte ki magát, fáradhatatlanul, mintha utolérhetné azt, amit elvettek tőle az emberek. Futott, és sohasem ért célhoz, mint Tanabaj, a legnemesebb szándékaival. Öreg, elhagyott gebe lesz belőle.

A gyakran, főleg fesztelen folyamatossággal jobboldalinak titulált Nyírő írásaiban — a két háború között — nem hódolt az idegengyűlöletnek, pedig a korabeli sajtó tele volt a zsidók és a kisebbségek elleni gyűlölet és türelmetlenség szításával. Uz Bence nincstelenségében az öreg zsidóra támad, de felébred lelkiismerete, s rablási szándékát visszafogja. Mire Bence a sírásából visszatér, édesanyját is leterítette a hálás zsidó kéz akkorra „fájin finom csipkeszemfedővel, hogy a szélei a földet separték”. A halál nem csak megfékezi a gyilkos indulatokat, hanem az emberi sorsközösség érzését is erősíti.

Uz Bencét a nyelvvizsgán megbuktatja a gyarmatosító képében ágáló inspektor. Bence fondorlatos cselszövással áll bosszút: medve helyett az esti derengésben egy szegény tehenet lövet ülepen, s még pénzt is kap érte, hogy az „esetről” hallgasson. Nyírő írói indentitásmodelljében nincs helye az agresszív idegengyűlöletnek.

A nyírői identitás nem lenne teljes történeti dimenzió nélkül. Ezt Nyírő nem mitológizálta annyira, mint novelláiban a székely jelleget. Két történelmi regénye, a *Sibói bölény* és a *Madéfalvi veszedelem* írói munkásságának jelentős alkotásai közé tartoznak.

Tabéry Géza megjelenésekor a *Sibói bölényt* az „utóbbi tíz évben íródott történelmi regények koronájának” értékelte. (*Erdélyi Helikon*, 1929). Tamási Áron is elismerően szólt. „Wesselényi Miklósnak három nagy tulajdonsága van: szörnyen erős, nagyon szereti a lovakat és harcol a magyar nyelvért. A regény gyönyörűen dagadó nyelven van írva, de ez egyebek mellett már azért is helyes, mert a magyar nyelvért való küzdelem emlékkövéül állította fel Nyírő.” Olyan analóg történelmi és társadalmi viszonyok között, amikor a

sorozatos nyelvtilalmak és más megszegyenítő korlátozások révén akarták a magyar kisebbségek kulturális életlehetőségeitől megfosztani. Nyíró regényével az anyanyelv megtartásáért vívott küzdelmet történeti távlatokra helyezte.

Mielőtt az ember történész lehetne — írta Kemény Zsigmond *A két Wesselényi* című tanulmányában —, „akaratlanul is regényíróvá válik”, mert nem lehet szólni a nagy hazafiról, az ifjabb Wesselényiről, az apa említése nélkül, akinek életpályája „minden irányban a regényes felé sietett”. A szép és a nemes iránti lelkesedését a durvasággal, a XVIII. század bölcselő szellemével az arisztokrata gógot kötötte össze. Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keserítette nejét, az „újkori Penelopé”-t. Ez a Wesselényi elevenedik meg Nyíró történelmi regényének oldalain.

Mária Terézia nem kedvelte az alkotmányokat, II. József gyűlölte a régi magyar jogot, a történelmi alkotmányról hallani sem akart. A regényíró ragaszkodott a történelmi tényekhez, ha nem is végzett olyan alapos oknyomozó bűvárkodást, mint MórícZ Zsigmond. A császár előtt csak a birodalom létezett, nem ismerte el az országhatárokat, még kevésbé a hit és nyelvhatárokat fenntartásának ésszerűségét és jogosságát, nem kellett neki a babonás, tudatlan „félbarom népek” talmi önállósága. A felvilágosult elhitte magáról, hogy ő az alkotmány, a törvény, a korona, az országgyűlés, a történelem és a jövő. József császár szigorúan büntette az ellene és ésszerű rendje ellen lázító erdélyi Götz von Berlichingent. Nyíró a *Sibói bölényt* nem a régi konzervatív világ védelmében írta, hanem a centralizáló, nyelvtipró politika ellen, a kisebbségi lét mellett, mert az anyag uralkodik az agyon — mondja a császárnak a regényben a kálvinista pap —, s az anyagban Isten lelke van, és a soha el nem múló törvények ágya a föld, melyek azt akarják, hogy a búza maradjon búzának, a madár madárnak, Erdély Erdélynek, a magyar magyarnak, az anyanyelv anyanyelvnek.

A történelmi életforma és különállás védelmében íródott a *Madéfalvi veszedelem* is. A regényhez a történetírásból ismert tényekkel megegyezően a központi kormányzat, mint azóta is, különböző formában és magyarázatokkal annyszor, a földrajzilag, történetileg és etnikailag összefüggő, egységes székelységet akarta nemzetileg és morálisan megtörni. A határórség felállítását a székelyeket megfosztotta ősi szabadságuktól, kiváltságaiktól, és kemény idegen vezényszó alá fogta. Az átszervezést segítette a bevezetett új adórendszer és törvénykezés is. A központosító kormányzat a székely vezető réteg ellenállását népi engedetlenséggel, a közsékelyek fellázításával akarta megtörni, hogy annál könnyebben tudja a lázadás ürügyén, a halál dermedtségében a határórséget megszervezni, és a kiváltságok visszavonásával a székelységet megbüntetni.

A székelyek kegyetlen lemészárlásáról, a siculicidiumról azóta sem írtak jobb regényt. Zöld Péter pap a megmaradásért, az identitás megtartásáért folytatott egzisztenciális küzdelem egyik legsikerültebb történelmi regényalakja.

A *Halhatatlan* életben Nyíró egymáshoz kapcsolódó életképekben jelentette meg a későn házasodó, „nagyszerűnek” csúfolt fiú, Bajzás Kűs Dani sorsának alakulását. Az eszes, jókedvű, mindig mókázó, szépen beszélő székely férfiakat és asszonyokat a külső, idegen beavatkozás nem tudja természetes önmagukból kiforgatni. A regényalakok nem harsogó hivalkodással

védelmezik identitásukat, hanem a hagyományokhoz, életmódjukhoz, szokásaikhoz, nyelvükhöz való ragaszkodással, ha szükséges, furfangos, megtévesztő cselekedetekkel is. Akárcsak Nyíró novelláiban, a hűség és ragaszkodás nem hagyja, hogy elidegenedjenek közösségüktől és emberi rendeltetésüktől. Természetes vallásosságuk éppúgy magába elegyíti a keresztény hitet és erkölcsöt, mint a pogány hitvilágból származó, de tovább élő hagyományokat. Kűs Dani élete azért halhatatlan, mert mélyről fakadó ragaszkodása önmagához és közösségéhez olyan természetes, mint a búzavetés beérése. Ezért nem tudják Kűs Daniékat észjárásukból, nyelvükből, hagyományos kultúrájukból agyafúrt praktikákkal kivetkőztetni.

Identitásuk és emberi tisztességük akkor kerül igazán veszélybe, amikor a csendörök felsőbb utasításra arra akarják rávenni, hogy székelységüket nyilvánosan, ország-világ előtt letagadják. Jellegzetes kelet-európai kép: a csendörök összerelik a tüntetésre alkalmasnak vélt személyeket, akaratauk és megkérdezésük nélkül bevagonirozzák, hogy a hatalmasok által kiagyalt jelszavakat harsogtassák. Kűs Dani nem tudja összeegyeztetni a hitével és meggyőződésével ellenkező nyilvános önmegtágadást — inkább „vegyék el mindenünket, de a becsületünket ne gyalázzák meg”. Kiugrik a robogó vonatból. Az apját, jóformán meg sem várva, hogy felgyógyuljon, hazaárulásért perbe fogják. *Minoritatem delendam esse.*

Nyíró novellái és regényei nem csak az etnikai identitásért fontosak, jelentenek értéket. *Martin Heidegger* egyik, még a harmincas évek elején írt tanulmányában, a városi lakossággal szembeállította a vidéken élő parasztok egyszerűségét. A paraszt nem látja a hegy szépségét, mert azonos vele, tudatában a természet nem degradálódik tájjá. A természet közelségében élő paraszttól távol áll az „urbanisztikus korszak” emberére jellemző *reflexió*. A léthez való visszatérés elképzelhetetlen a földhöz, a természethez való visszatérés nélkül. Nyíró novellaalakjai természetességük, tősgyökerességük révén tekinthetők a „lét pásztorai”-nak („Hirts des Slins”).

Az eltelt négy-öt évtized újfent igazolta, hogy az uniformizáló társadalmi és kulturális környezetben érző és gondolkodó ember elszakad gyökereitől. A tősgyökeresség elvesztése nem csak a külső körülményekből fakad (városiasodás, technikai eszközök), hanem a kor szelleméből is. *Martin Heidegger* az *érzékletlenségről* („Gelassenheit”) tartott előadásában *Johann Peter Hebel* idézte: „Növények vagyunk, akiknek — akár szívesen megvalljuk magunknak, akár nem — gyökereikkel a földből kell felemelkedniük, hogy az éterben virágozhassanak és gyümölcsöt teremhessenek.” Van-e még az embernek — kérdezhetjük *Heidegger*rel — nyugodt lakozása a föld és ég között? Honol-e az eszmélő szellem? Van-e még erős gyökerű haza, amelynek talajában az ember szilárdan áll, mert tősgyökeres? ;

A kisebbségi és nemzeti identitások elpusztítására irányuló nacionalizmus azért tud napjainkban oly sikeresen rombolni, mert a nivellálásban az egyén és közösségek azoktól a gyökerektől szakadnak el, amelyek a tősgyökerességet alkotják.

A modern nacionalizmus a „számító gondolkodás” eszközeivel dolgozik. Vajon megtaláljuk-e az utat ahhoz az erős gyökerű hazához, melyben nem csak tősgyökeresek lehetünk, hanem otthont is lelhetünk? Ez nem sajátosan kelet-közép-európai, hanem egyetemes érvényű kérdés, mindenütt időszerű, ahol az embert az értelmetlen egyszerűsítés és a „leszámító gondolkodás” fel-

tétlen uralma fenyegeti. Az etnikai identitás csak tősgyökerességében érde-
mesül értékesnek.

Nyíró alkotásai olykor nyelvi, szerkesztési és ábrázolási modorosságai el-
lenére is a tősgyökerességre emlékeztetnek, azt a múltat hozzák vissza, ame-
lyet a városiasodás, eszköznivellálódás felgyorsítva fokozatosan elhomályosi-
tanak. Enélkül nem csak szegényebbek, elhagyottabbak lennének, hanem haj-
líthatóbbak, eltéríthetőbbek is. Ezért kell az irodalomtudósok vaskos aggá-
lyoskodásai ellenére is tisztelettel emlékeznünk a százegy éve született Nyíró
Józsefre. Létveszélyünkben érte is szól a harang.

Tamási Áronnak, a pávásnak és a sasos-
nak szeretettel: Nagy László (1966)